

Ludmiła Jankowska¹

(Uniwersytet Gdański)

Recepcja *Żywotów świętych* ks. Piotra Skargi TJ w twórczości św. Dymitra z Rostowa

Rozprawka niniejsza stanowi kontynuację bardzo obszernego tematu o dziedzictwie literatury i kultury staropolskiej na Słowiańszczyźnie Wschodniej w XVI–XVIII wieku i poświęcona jest recepcji spuścizny słynnego polskiego jezuity ks. Piotra Skargi w twórczości św. Dymitra z Rostowa oraz pokrótce innych znanych „ogólnosłowiańskich” pisarzy kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej. Zaledwie naświetliłam ten fascynujący temat dawno temu, w roku 1991, na Sympozjum Jubileuszowym „Jezuici a kultura polska” w Instytucie Kultury Religijnej przy Wydziale Filozoficznym Towarzystwa Jezusowego w Krakowie². Pisałam wówczas o rozpowszechnieniu już w XVI, a zwłaszcza w XVII wieku na Rusi i na Bałkanach skróconej przez ks. Skargę historii kościelnej kardynała Cezarego Baroniusa, wydanej dwukrotnie pod tytułem *Roczne dzieje kościelne* (Kraków 1603, 1607); o słowiańskich przekładach kazań „złotoustego” mistrza (*Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*, Kraków 1600) i ich wpływie na kaznodziejstwo Joannicego Galatowskiego, Antoniego Radiwiłowskiego, Cyryla Trankwilliona; o również znaczącym oddziaływaniu ks. Piotra Skargi na ukształtowanie poglądów religijnych Melecjusza Smotryckiego i niewątpliwym udziale traktatu *O jedności* w nawróceniu autora *Threnos* na katolicyzm; wreszcie o przypuszczalnym wpływie hagiografii

¹ Dr hab. Ludmiła Jankowska — profesor w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Gdańskiego, absolwentka Wydziału Filologicznego Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. M. Łomonosowa. Zainteresowania naukowe — mediewistyka, hagiografia słowiańska, historia literatury Dawnej Rusi, a w ostatnich 30 latach — dziedzictwo literatury staropolskiej na Słowiańszczyźnie Wschodniej w XVI–XVIII wieku, polonika w zbiorach rosyjskich i ukraińskich, tekstologia i edytorstwo nieznanych zabytków piśmiennictwa wschodniosłowiańskiego. Najważniejsze publikacje w przypisach do artykułu.

² Zob. L. Jankowska, *Recepcja twórczości ks. Piotra Skargi SJ na Rusi — w spuściznie św. Dymitra z Rostowa i innych*, [w:] *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum Jubileuszowego z okazji 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, Kraków, 15–17 lutego 1991 roku, red. L. Grzebień SJ, St. Obirek SJ, Kraków 1993, s. 93–111.

Skargi na dramat szkolny u Symeona z Połocka oraz św. Dymitra z Rostowa. Dziś z całą pewnością można stwierdzić, iż w twórczości obu tych wybitnych pisarzy najwyraźniej urzeczywistnił się wpływ teologów jezuickich, przy czym nie tylko ks. Piotra Skargi, lecz także Jakuba Wujka³, Tomasza Młodzianowskiego⁴, Jana Kraszewskiego, Piotra Kanizjusa i wielu innych. Ujawnia nam ten fakt wgląd w rękopisy oraz księgozbiory obu wychowanków „ruskiej Sorbony”, będące jak najbardziej przekonującym argumentem ich laboratorium twórczego oraz szczególnej, prozachodniej postawy religijnej.

Problem wpływów ks. Piotra Skargi na poglądy religijne i twórczość św. Dymitra z Rostowa poruszył jeszcze na początku XX stulecia znany pisarz ukraiński Iwan Franko, autor artykułu w popularnej *Encyklopedii* Brockhousa i Efrona⁵. Podkreślił on, iż „szkoła kijowska”, [której wychowankiem obok innych „ukraińsko-rusko-polskich” znakomitości, stanowiących kwiat inteligencji ówczesnej, był również Daniel Sawicz (św. Dymitr)]⁶, dążyła, by „w sposób dość mechaniczny połączyć (pogodzić) łacino-jezuickie metody kształcenia z prawosławną treścią”, Franko stwierdził, że

[...] to typowo odzwierciedla się w największym i najbardziej popularnym wśród południowych i północnych Rusinów utworze teje szkoły — w *Minejach Czytanych* Dymitra Rostowskiego, pisanych cerkiewnym językiem w oparciu o Makariuszowskie *Mineje Czytane* z jednej strony, i jezuickie *Acta Sanctorum*, a nawet Skargowe *Żywoty świętych* z drugiej strony⁷.

³ Zob. Л.А. Янковска, *Biblia Polonica в переводе кс. иезуита Иакова Вуека и ее восприятие на Руси в XVII в.*, „Jews and Slavs”, vol. 3. ІОУДАЇКН АРХАІОЛОГІА. In Honour of Prof. Moshe Altbauer. // The Bible and East Slavic Cultures of the XI–XX centuries. First World Congress of Interaction of Cultures. The Hebrew University of Jerusalem. June, 1993, Jerusalem 1995, s. 224–238.

⁴ М. А. Федотова, *О двух источниках украинских проповедей Димитрия Ростовского (Фома Младзьяновский и Корнелий а Липиде)*, „Труды Отдела древнерусской литературы” (dalej: ТОДРЛ), t. 48, Санкт-Петербург 1993, s. 343–350. Dostęp: 16 maja 2013, dostępny: <<http://odrl.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?Fileticket=h8JVkxNG4y8%3D&tabid=2294>>.

⁵ [Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, wyd.], *Энциклопедический словарь*, ред. И. Е. Андреевский, К. К. Арсеньев, Ф. Ф. Петрушевский, t. 1–86, Санкт-Петербург 1896–1907. Dostęp: 18 sierpnia 2012, dostępny: <www.vehi.net/brokgauz>.

⁶ Tu i dalej w cytatach wszelkie koniektury w nawiasach kątowych moje — L. J.

⁷ И. Франко, *Южно-русская литература*, [w:] *Энциклопедический словарь*, t. 41, Санкт-Петербург 1904, s. 306. To samo w języku ukraińskim zob. I. Франко, *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, 41. *Літературно-критичні праці (1890–1910)*, Київ 1984, s. 114. Tu i dalej wszystkie cytaty z opracowań obcojęzycznych podaje w tłumaczeniu własnym. Termin „Mineje Czytane” („Четьи-Минеи”) w wielu polskich encyklopediach, leksykonach pisarzy i podręcznikach tłumaczy się jako „Mineje Lekcyjne”, co wydaje się być błędne, bowiem określenie „czetja” wskazuje, iż jest to zbiór tekstów do czytania w odróżnieniu od Minei Służebnej, użytkowanej wyłącznie w praktyce liturgicznej. Podobnie niefortunnie ongiś przetłumaczono nazwę „Красная площадь” jako „Плас Червоний”, chociaż ruskie „красный” oznacza „piękny” (por. „красная девица”). Nazwa zatwierdzona specjalnym carskim ukazem w roku 1688. Poza tym gwoli ścisłości terminologicznej „czetja mineja” to nie jest tytuł książki, tylko określenie gatunku zbioru, zawierającego nie tylko żywoty świętych, lecz także teksty biblijne, patrologiczne, pouczenia itp. Zob.

Dlaczego „nawet” — nie jest jasne, albowiem dzieło ks. Piotra Skargi w XVII wieku cieszyło się wśród odbiorców na Słowiańszczyźnie Wschodniej wręcz nieporównywalną popularnością⁸. Tym nie mniej autor *Ex nihilo* (1885) i kilku innych poematów ateistycznych w sposób kategoryczny podsumował, iż

kijowska uczoność drugiej połowy XVII wieku nie wyświadczyła tej przysługi, jakiej oczekiwało od niej społeczeństwo. Opóźniona w metodologii i treści, była ona zbyt szablonowa i oderwana od życia, zbyt teologiczna i scholastyczna⁹.

Na szczęście, w publikacjach monograficznych i artykułach licznych badaczy do chwili obecnej już dostatecznie szeroko i w miarę przejrzysto określono rolę i znaczenie dziedzictwa uczniów Akademii Kijowsko-Mohylańskiej nie tylko w rozwoju rosyjskiej literatury, kultury i szkolnictwa, lecz także — między innymi — w historii literatury polskiej. Ryszard Łużny w pionierskiej i wciąż aktualnej monografii odnotował, iż św. Dymitr „współcześnie nieomal z [Lazarzem] Baranowiczem [*Lutnia Apollinowa (Żywoty świętych)*, Kijów 1670]” opracowujący „biografie świętych Kościoła Wschodniego”, posiadał „zresztą świeży wzór przede wszystkim w literaturze polskiej: cieszące się olbrzymią popularnością, także i na Rusi (w tłumaczeniu ruskim Galatowskiego) *Żywoty świętych* Piotra Skargi”¹⁰.

Kilka publikacji poświęcono analizie oddzielnych tekstów żywotów. Przypomnę tylko o świetnym studium Stefana Vrtela-Wierczyńskiego *Staropolska legenda o św. Aleksym na porównawczem tle literatur słowiańskich* (Poznań 1937), któremu jednak „główne dzieło życia” św. Dymitra nie było znane. Dopiero petersburska badaczka Warwara Adrianowa-Pieretc, dzięki skolacjonowaniu tekstów, dokładnie określiła źródła Dymitrowskiej redakcji wspomnianego *Żywota*

R.П. Дмитриева, *Четыре сборники XV в. как жанр*, ТОДРЛ, т. 27, Ленинград 1972, s. 150–180; Н.Ф. Дробленкова, *Из истории жанра Четьих-Миней в русской литературе*, [w:] *Армянская и русская средневековые литературы*, Ереван 1986; И.М. Грицевская, *Чтение и четьи сборники в литературной культуре русских монастырей XV–XVII вв.* Автореф. докт. дисс., Новосибирск 2013.

⁸ Zob. Н. К. Гудзий, *Переводы „Жywotów świętych” Петра Скарги в юго-западной Руси*, Киев 1917. Por. Г. П. Флоровский, *Пути русского богословия*, Париж 1937, s. 35–37, 53–56.

⁹ И. Франко, *dz. cyt.*

¹⁰ R. Łużny, *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska*, Kraków 1966, s. 134. Zob. też: tenże, *Akademia Kijowsko-Mohylańska a kultura polska*, „Przegląd Humanistyczny”, 1984, nr 2, s. 55–67. Por. A. Jabłonowski, *Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi*, Lwów 1899–1900. Wymienione rozprawy posiadają też godną uwagi bibliografię. Dodam, iż niewątpliwie ówczesny Kijów, co podkreślił trafnie znany XIX-wieczny historyk i filolog Iwan A. Szlapkin, „w ogóle był centrum południowo-ruskiej uczoneści. Jeżeli z Kijowa, tego ruskiego Paryża, jak z rozumnej głowy, nie będzie odpowiedzi, to sprawa zamilknie na zawsze, pisał w 1670 roku Baranowicz”. — [И.А. Шляпкин], *Св. Димитрий Ростовский и его время (1651–1709 г.)*, Изследование И.А. Шляпкина, „Записки Историко-Филологического Факультета Императорского Санкт-Петербургского Университета”. т. 24. Nadbitka. Санкт-Петербург 1891, s. 37. Zob. także: [М. Булгаков], *История Киевской Академии. Сочинение воспитаника ея иеромонаха Макария Булгакова*, Санкт-Петербург 1843; [В. Аскоченский], *Киев с древнейшим его училищем Академиею*, cz. 1, 2. Соч. В. Аскоченского, Киев 1856.

św. Aleksego człowieka Bożego i udowodniła, że 13 epizodów zapożyczono z Makariuszowskich *Wielkich Minei Czytanych*, 11 epizodów — z Moskiewskiego *Anthologionu* z 1660 roku. Udział zaś żywotów autorstwa Symeona Metafrasta, na którego imię obok Makariuszowskich Minei powołuje się metropolita w marginalium tytułowym, przejawiał się tutaj poprzez pośrednictwo, bowiem kolejne 9 epizodów św. Dymitr zapożyczył z redakcji ks. Piotra Skargi¹¹. Jednak polski hagiograf, jak wiadomo, z greckich pierwoźródeł nie korzystał i pisał swoje żywoty przede wszystkim w oparciu o 7-tomowy zbiór słynnego mnicha z Kolonii, kartuza Laurentiusa Surlana¹². Surlan z kolei wykorzystał nie mniej znane dzieło biskupa z Werony Alojza Lippomano, który przełożył na łacinę oryginalne teksty św. Symeona Metafrasta.

Kompilacyjny charakter poszczególnych żywotów, napisanych przez św. Dymitra z Rostowa, dostrzeżono także: w monografii A. W. Rystenko (*Legenda o św. Jerzym*)¹³, w rozprawie S. A. Szczegłowej (*Żywot św. carewicza Dymitra z Ugli-cza*)¹⁴ oraz w kilku moich artykułach (żywoty św. Cyryla i Metodego, Abrahama ze Smoleńska, Sergiusza z Radonieża)¹⁵.

¹¹ Zob. В. П. Адрианова, *Житие Алексия человека Божия в древней русской литературе и народной словесности*, Петроград 1917, s. 115. Uściślenia odnośnie znajomości św. Dymitra z Rostowa z Moskiewskim *Anthologionem* z 1660 roku zob. w artykule: L. Jankowska, *Żywot św. Metodego i św. Konstantyna-Cyryla w redakcji św. Dymitra z Rostowa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Slawistyka”, 1988, nr 5, s. 86. Por. G. Brogi Bercoff, *La legenda di S. Alessio in Russia e la tradizione occidentale*, „Ricerche Slavistiche”, 1973–1974, t. 20–21, s. 45–82.

¹² L. Surlan, *De probatis Sanctorum Historii [...]*, t. 1–7, Coloniae Agrippinae 1576–1586. Wg egz. z biblioteki św. Dymitra z Rostowa — Rosyjskie Państwo Archiwum Akt Dawnych (dalej: RPAAD), F. 1251, Starodruki Moskiewskiej Drukarni Synodalnej, Nrnr 486ин/ст.3261 (t. 1, 1576), 487ин/ст.3261 (t. 2, 1578), 488ин/ст.3261 (t. 4, 1579), 489ин/ст.3261 (t. 5, 1580), 490ин/ст.3261 (t. 6, 1581); t. 3 (1579) i 7 (1586, Supplementum) zaginęły. Na pierwszych kartach tt. 4, 5 i 6 na dolnych marginesach proveniencja o darowiznie ksiąg, bez daty: „Wykonywając ostatnią wolę świętoy pamięci le[g]o M(o)sci Oyca Metropolity Kijowskie[g]o Halickie[g]o i wszystkiey Rusi || Władiki Władiki Włodzimierskie[g]o y Brzoskie[g]o Pana Oyca nasze[g]o milego te xiegi Monastrowi Wileńskiemu || S. Troyce oddaemy my Ian y Piotr Pocielowie, z tą condicią ze by z te[g]o Monastira oddalane y na żadne insze miesce || przeneszone nie byly[.]|| Ian y Piotr Pocielowie || mppa [.]”. Unicki metropolita Kijowski Ipatij Pocej zmarł 13 lipca 1613 roku. Inne ważne proveniencje: t. I, na k. tyt.: „Ex libris Monasterij Vilniensis Sanctissimae Trinitatis Religiosorum ord[.] D[.] Basilij Magni.”; t. VI, na k. tyt.: „Monasterij Vilnen. S(anctissi)mae Trinitatis Patrum Basilianorum Ritus Graeci.”; t. V, na k. tyt.: „Ex libris Indigni Maximi Philimonowicz Protopraesbiteri Nyzynensis.” Na wyklejce górnej oprawy tt. II, IV, V i VI: „Ta księga nabyta do Monastera Pierzarskie[g]o od W: O: Cyrilla Philimonowicza.” Na grzbiecie t. I naklejka z pismem ręką św. Dymitra, cyrylicą: „Печерског[o] || монастир[а]”. W publikacjach badaczy istnieje jednak kilka wariantów tytułu tego znanego kompendium hagiograficznego. Por. В.П. Адрианова, *dz. cyt.*; o. F. Świętek CSSR, *Z dziejów polskiego żywotopisarstwa świętych*, Lublin 1937, s. 38; Прот. Г. Флоровский, *dz. cyt.*, s. 54; Е. И. Державина, *Протоиерей А. М. Державин. Личность и научная деятельность*, „Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. III. Филология” 2007, nr 4(10), s. 17.

¹³ А. В. Рыстенко, *Легенда о св. Георгии и драконе в византийской и славяно-русской литературе*, „Записки Новороссийского университета”, Одесса 1909, t. 112, s. 248–255.

¹⁴ С. А. Щеглова, *Житие царевича Димитрия в обработке Димитрия Ростовского*, „Ученые записки Самарского университета” 1919, nr 2, s. 85–97.

¹⁵ L. Jankowska, *К вопросу о писательском мастерстве св. Димитрия Ростовского (литературно-научная редакция „Жития св. Авраамия Смоленского”)*, „Slavia Orientalis” 1984, nr 3–4,

Przy tym, jeśli skorzystać tu z trafnego spostrzeżenia Natalii F. Droblenkowej, Dymitrowskie „kontaminacje są na tyle kunstowne, że inkrustując je wyjątkami z rozmaitych pierwoźródeł i nadzwyczaj troskliwie traktując styl innych autorów, w swojej »Księdze żywotów« pisarz osiąga ogólną jednolitość stylistyczną”¹⁶. I dzięki owej „jednolitości stylistycznej” ustalenie konkretnych źródeł jest nadzwyczaj trudne.

Utalentowanym mistrzem stylu był też ks. Piotr Skarga. W *Wykładach paryskich* (1840–1844) Adam Mickiewicz mówił, że jego słynny Rodak, „szermierz kontrreformacji” i patriota, kochający Polskę „jak nową Jerozolimę, na którą Pan Bóg położył wielkie nadzieje”, wiecznie palił się żarem walki, i w tych płomieniach wypracował swój szczególny styl — styl, oznakowany „pieczęcią czasów, zwanych złotymi w literaturze polskiej” i posiadający „to specyficzne brzmienie, ten jakby metaliczny dźwięk, dzięki któremu rozpoznaje tę epokę każdy literat–Słowianin”¹⁷. Bez cienia wątpliwości można założyć, że wysoka „literackość” spuścizny ks. Piotra Skargi została zauważona, doceniona i przyjęta przez takiego

s. 383–396; „*Житие и жизнь*” св. Мефодия и св. Константина-Кирилла в Четьях Минеях св. Димитрия Ростовского, „*Slavia Orientalis*”, 1988, nr 2, 1988, s. 179–221; „*Житие преподобного Сергия Радонежского*” в редакции св. Димитрия Ростовского, [w:] *История и культура Ростовской земли, Материалы международной научной конференции „К 600-летию преподобного Сергия Радонежского”*, Ростов Великий 1993, s. 10–26. Ostatnia publikacja dostępna również w Internecie. Dostęp 14 stycznia 2013, dostępny: <<http://rostmuseum.ru/publication/historyCulture.html#II>>.

¹⁶ Н. Ф. Дробленкова, *Из истории жанра...*, s. 168. Obszerny artykuł znanej petersburskiej badaczki staroruszczyzny zawiera jednak dwie poważne pomyłki, dotyczące „głównego dzieła życia” św. Dymitra z Rostowa. Po pierwsze, charakteryzując wydanie *Ksiąg Żywotów Świętych*, pisze ona, iż „12 jego minejnych ksiąg wydano w drukarni Kijowsko-Pieczerskiej ławry w 4-ch niewielkich [sic!] tomach (po trzy Mineje w każdym)” (s. 164). Nie możemy wszakże nazywać „niewielkimi” 4 opasłe woluminy w 2°, liczące ogólnie 2858 kart (bez nieliczbowanych). Ponieważ autorka cytuje *Księgi Żywotów Świętych*, jak ustalono, według czwartego Synodalnego wydania (Moskwa 1856, in 8°), to prawdopodobnie nie zajrzała ona ani do trzech wydań kijowskich (1689–1764), ani do piętnastu wydań Synodalnych (1759–1880) — wszystkie one zostały wydrukowane w 4-ch „trzymiesięcznych” księgach *in folio*, zgodnie z zamysłem autorskim metropolity Dymitra, a on prawdopodobnie wybrał właśnie taką, a nie inną formę swego dzieła od św. Symeona Metafrasta, którego *Menologion* ułożony był na pełny krąg liturgiczny z podziałem na cztery pory roku. Zob. O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej. Zarys*, Wrocław 1984, s. 194–195. Drugie zaś przeoczenie N.F. Droblenkowej dotyczy obecności wśród źródeł *Ksiąg Żywotów* kompendium Cezarego Baroniusa w przeróbce ks. Piotra Skargi (s. 165). To prawda, lecz przy tym badaczka po raz kolejny powołuje się na dociekania o Aleksandra Dzierżawina, a poprawniej — na te jego spostrzeżenia, które zawarte są w recenzji A. Łukjanienko na studencką pracę kandydacką o Aleksandra (zob. s. 179, przypis 96). A więc nie znała ona też treści dysertacji magisterskiej ostatniego, bowiem trudno uwierzyć, że tak doświadczona badaczka nie zwróciła uwagi na kategoryczne stwierdzenie o Aleksandra o tym, iż w bibliotece św. Dymitra „była i polska przeróbka” „cerkiewnych latopisów” Baroniusa, „wykonana przez jezuitę Piotra Skargę. Lecz ponieważ ta przeróbka nie miała żadnego wpływu na „Mineje Czytane”, to my o niej i nie będziemy mówić [...]”. А.М. Державин, *Publ.*, t. 16, s. 76. Dokładny adres wydawniczy zob. niżej, przypis 22.

¹⁷ [A. Mickiewicz], *Literatura słowiańska wykładana w Kolegium Francuzkiem przez Adama Mickiewicza. Rok pierwszy, 1840–1841. Lekcja XL*, przekł. T. Wrotnowski, Poznań 1865, s. 432–445. Egz. własny. — L.J.

wyjątkowego uczonego i erudytę swego czasu, jakim był metropolita z Rostowa Wielkiego św. Dymitr, największy pisarz religijny Wschodniej Słowiańszczyzny (1651–28.X.1709).

Obszerne badania tekstologiczne „odgłosów” *Żywotów świętych* ks. Piotra Skargi w *Minejach* św. Dymitra przeprowadził jeszcze przed wojną profesor uniwersytetu we Lwowie Teoktyst Paczowski, który porównał hagiobiografie, a poprawniej — hagiologie św. Dymitra, żywoty ks. Skargi, teksty z *Acta Sanctorum* bollandystów oraz zbioru Lippomano. Z licznych żywotów i słów w księgach św. Dymitra uczony wyodrębnił *Słowo na Podniesienie Krzyża Pańskiego* (14 września) oraz 40 żywotów, bezpośrednio uzależnionych od dzieła ks. Piotra Skargi¹⁸.

Oczywiście, na tle ogólnej liczby tekstów w *Księgach żywotów świętych* (a naliczono ich 765) jest to przysłowiowa „kropla w morzu”. Należy jednak koniecznie zwrócić uwagę na fakt, że największej żywotów autorstwa ks. Skargi wykorzystano w pierwszym „trzymiesięcznym” woluminie *Księgi* św. Dymitra: *Słowo na Podniesienie Krzyża* — 19 żywotów. W następnych zaś tomach częściowo zapożyczone od ks. Skargi teksty układają się w proporcji malejącej: w drugim tomie — 10 żywotów, w trzecim — 7, zaś w ostatnim — już tylko 3. Na pewno nie jest to przypadkowe zjawisko — wiadomo bowiem, iż na samym początku pracy autorowi bardzo brakowało źródeł. Do Moskwy z Kijowa wysyłano listy¹⁹, w których błagano o przysłanie „z wielkiej cerkwi soborowej” (czyli z katedry Zaśnięcia Matki Bożej) *Wielkie Mineje* metropolity Makarego, zaś *Acta Sanctorum*, zakupione w Gdańsku „kosztem” hetmana Iwana Mazepy „za sto talarów i czterdzieści złotych, oprócz oprawy”, św. Dymitr otrzymał dopiero w marcu 1693 roku²⁰, czyli po upływie prawie czterech lat od wytłoczenia pierwszej „trzy-

¹⁸ Zob. Т. Пачовській, *Відшуки „Животів святих” П. Скарги в „Четьмих-Минеях” Дмитра Тупталенка*, відбітка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. CLV, Львів 1937.

¹⁹ Liczne listy opublikował w swojej świetnej monografii I. A. Szlapkin. Kilka nowych dokumentów, odkrytych wśród rękopisów Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie wydał A. A. Kruming. Zob. А. А. Круминг, *Четьи Минеи святого Димитрия Ростовского: очерк истории издания*, [w:] *Святой Димитрий, митрополит Ростовский. Исследования и материалы*, ред. Л. А. Янковска, („Филевские чтения”, вып. IX) Москва 1994 (de facto 4 IV 1995), s. 48–52. W tymże obszernym artykule kompetentnie przedstawiono pełną historię wydań dzieła św. Dymitra aż do rosyjskojęzycznej przeróbki tekstu autorskiego przez redaktorów Moskiewskiej Drukarni Synodalnej w latach 1902–1916 włącznie. Zob. także: М. А. Федотова, А. А. Круминг, *Святой Димитрий Ростовский и его переписка с монахом Феологом Чудовским, справщиком Печатного Двора*, [w:] tamże, s. 108–136.

²⁰ *ACTA SANCTORVM* [...]; *Quae* [...] *collegit, digessit*, Notis illustravit IOANNES BOL-LANDVVS Societatis IESV Theologvs, [et alii]. Jaunuarus, t. 1–2, Antverpiae 1643; Februarius, t. 1–3, Antverpiae 1658; Martius, t. 1–3, Antverpiae 1668; Aprilis, t. 1–3, Antverpiae 1675; Majus, t. 1–7, Antverpiae 1680 (t. 1–3), 1685 (t. 4–5); 1688 (t. 6–7). Egz. z księgozbioru św. Dymitra z Rostowa: RPAAD, F. 1251, nr 453 i nast.–470 i nast. (s. 3254–3258). Na górnej wyklejce pierwszego styczniowego woluminu własnoręczny zapis św. Dymitra, atramentem, cyrylicą:

„ + || Сїи житїї С(вя)тыхъ восточних и западных, Книги м(е)с(я)ц[е]в 5
іануарїи.....в томах 2

miesięcznej” *Księgi żywotów świętych* (Drukarnia Ławry Kijowsko-Pieczerskiej, lipiec 1689).

Jeżeli chodzi o wspomniane *Wielkie Mineje*, to tu jednak ostatecznie nie wiadomo do końca, czy je do Kijowa posyłano — w jednym z listów mówi się o przysłaniu z Moskwy jakiejś minei, napisanej trudnym do odczytania pismem, czyli nie może to być kodeks Makarego. Ponadto bezpośredni wgląd w rękopisy i księgozbiór pisarza pokazał, że jego własnoręczne powołania się na *Wielkie Mineje* ze wskazaniem numeru odpowiedniej karty w tym konkretnym przypadku nie są przekonujące²¹, gdyż po sprawdzeniu z rękopisami źródłowymi podane numery kart okazały się omyłkowe, chyba że twórca *Ksiąg żywotów świętych* korzystał z jakiejś nieznannej badaczom kopii.

Dodam też, że rozprawa Teoktysta Paczowskiego została wydana we Lwowie w roku 1939 i zachowała się, jak mi wiadomo, tylko w trzech egzemplarzach (rękopis prawdopodobnie znajduje się we Lwowskim Archiwum Miejskim, jeden druk wdowa po śmierci profesora w roku 1982 złożyła w darze do Biblioteki Uniwersyteckiej, a drugi druk cudem udało się odnaleźć w Moskwie, w Bibliotece Naukowej im. M. Gorkiego Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. M. Łomonosowa — jest to egzemplarz z księgozbioru znanego historyka literatury Nikołaja K. Gudzija bez karty tytułowej, z autorską dedykacją. Ponadto analityczna część dzieła T. Paczowskiego przetłumaczona została na język ukraiński i wydana w roku 2007 na łamach pierwszego tomu „Mediewistyki Lwowskiej”. W tej publikacji anonimowy tłumacz informuje jednak, że praca napisana „польською мовою як докторська дисертація (Львів 1939), до цього часу не була опублікована [*sic!*] [praca napisana w języku polskim (Lwów 1939) nie została do tej pory opublikowana]”²².

фeбруарій.....	3
мартъ.....	3
Април[ь].....	3
Май.....	7

Коштомъ іасне вел[ь]можного Его м(и)л(о)сти Пана Іоанна Мазепы, Гетмана воискъ Их Царского Пресветлого Величества, Запорозких, куплени сум[ь] въ Гданску за сто талярей и сорок золотих, опрочъ оправи.

А привезени въ Батурин, и мне грешному іеромонаху Димитрію Савичу дани року 1693. М(є)с(я)ца Марта.”

²¹ Wobec ograniczonego dostępu do oryginalnych kodeksów *Wielkich Minei Czytanych* w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie, sprawdził te dane na moją prośbę pracownik naukowy Oddziału Rękopisów dr hab. Ju. A. Gribow, któremu w tym miejscu bardzo dziękuję za pomoc.

²² Т. Пачовський, „Книга Житій Святих” Дмитра Тупталенка-Ростовського, [w:] „Львівська медієвістика”, вип. 1. Дмитро Туптало у світі українського бароко, Львів 2007, s. 221–265. Data dostępu 26 kwietnia 2013, dostępny <http://www.anthropos.net.ua/jspui/bitstream/123456789/814/1/221-265_Pachovskyi_T.pdf>. Jeżeli przekład wykonano z rękopisu, to w publikacji, niestety, brak sygnatury. Z krótkiej notatki biograficznej wiadomo, że rozprawa „обсягом 80 сторінок була надрукована польською мовою у видавництві Львівського університету у 1939 року, проте її виходові у світ перешкодила війна. У 1947 році на основі цієї праці і за рекомендацією акад. М.К. Гудзія Т. Пачовському Всесоюзною атестаційною комісією

Książka Teoktysta Paczowskiego znana była jeszcze jednemu wielkiemu pasjonatowi *Księgi żywotów świętych*, jakim był o. Aleksander Dzierżawin, autor bardzo obszernej dysertacji magisterskiej *Mineje czytane św. Dymitra metropolity Rostowskiego jako zabytek cerkiewno-historyczny i literacki*²³, obronionej w Moskiewskiej Akademii Duchownej 4 marca 1954 roku W przedmowie redakcyjnej do skróconej pośmiertnej publikacji dociekań badawczych o Aleksandra wyraźnie podkreślono, iż „w monografii szczególna uwaga zwrócona została na stosunek metropolity Dymitra do zbioru żywotów świętych, napisanych przez polskiego hagiografa Piotra Skargę. Polemizując z polskim uczonym, profesorem Paczowskim, który uważał, że księga Skargi była podstawowym źródłem dla *Minei Czytanych* metropolity Dymitra, protojerej Aleksander Dzierżawin przekonująco pokazuje oryginalność dzieła metropolity. Wspólne zaś miejsca u jednego i drugiego wynikają z tego, iż obaj korzystali z tych samych źródeł”²⁴. Natomiast sam o. Aleksander w maszynopisie monografii szczegółowo omawia zawartość rozprawy Teoktysta Paczowskiego i między innymi pisze:

(Jak widać z tego streszczenia artykułu, prof. Paczowskij ułożył swoją pracę według mniej więcej tego samego planu, według którego skomponowałem swoje wypracowanie i ja). W pierwszym i drugim rozdziale swojego artykułu prof. Paczowskij nie podaje niczego nowego i oryginalnego,

була присуджена, без захисту дисертації, вчена ступінь кандидата філологічних наук і присвоєно вчене звання доцента”. — І. Л., *Теоктист Пачовський (18.02.1907–30.12.1984)*, [w:] „*Українські календар*”, Warszawa 1987, s. 216. Przyznam, iż posiadam kserokopię z egzemplarza N.K. Gudzija, lecz w chwili obecnej nie mam dostępu do całości mojego archiwum.

²³ [A. M. Державин], *Четьи-Минеи святителя Димитрия митрополита Ростовского как церковно-исторический и литературный памятник*. Сочинение протоиерея Александра Державина. [t. 1–5]. Brak miejsca i roku. [Загорск (Сергиев Посад), Троице-Сергиева лавра, Московская Духовная Академия 1953]. Maszynopis. Ponad 2,5 tys. s. — Rękopisy Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie, F. 218, nr 1401–1402. Pierwsze dwa tomy stanowią część badawczą, zaś trzy pozostałe — to aneks (*Приложение*), zawierający stosunkowo dokładny opis i analizę każdego tekstu św. Dymitra. (Dalej w przypisach w skrócie: A. M. Державин, *Маш.*). Wydanie części badawczej (w dużym skrócie): A. M. Державин, *Четьи Минеи святителя Димитрия, митрополита Ростовского, как церковноисторический и литературный памятник*, „Богословские труды” 1976, t. 15, s. 61–145; t. 16, s. 46–141. (W przypisach: A. M. Державин, *Publ.*). Dostęp 12 stycznia 2013, dostępny: <www.btrudy.ru/resources/BT15/61_Derzavin.pdf>. Od roku 2006 wnuczka o. Aleksandra dr Jelena Dzierżawina z zespołem młodych badaczy realizuje pełne wydanie rozprawy. Wobec braku dostępu do tego wydania korzystam z wymienionych materiałów. Zob. też: E. И. Державина, *Протоиерей А. М. Державин...*, s. 7–21. Por. G. Brogi Bercoff, *Dymitr Tuptalo, metropolita Rostowa*, [w:] też, *Królestwo Słowian. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich*, (Seria „Nauka o Literaturze Polskiej za Granicą”, t. III), [Lizabelin 1998], s. 180–198. Wymarzone przez Autorkę tej recenzji-artykułu „dotarcie do materiałów, o których wspomina Dzierżawin” i które „jest konieczne”, staram się realizować już od ponad 30 lat. Bardzo dziękuję Sz. P. Prof. UMCS dr hab. Dariuszowi Chemperkowi za przypomnienie mi tej cennej publikacji.

²⁴ A. M. Державин, *Publ.*, t. 15, s. 63. Fundamentalne dzieło o Aleksandra, któremu poświęcił on prawie 38 lat, cieszy się wśród badaczy ogromnym autorytetem, chociaż nie jest pozbawione wyraźnych pomyłek i niedomówień. Wypowiedzi o Aleksandra, nie zawsze poprawne stylistycznie, co jest zrozumiałe, gdyż on filologiem nie był i z językiem naukowym niewątpliwie miał problemy, tłumacząc dosłownie.

(u niego tutaj przedstawione zostały te same fakty i informacje, jakie są i w moim opracowaniu, tylko wyłożono je bardzo krótko i schematycznie). Bardzo ciekawe są ostatnie rozdziały, szczególnie trzeci, poświęcony źródłom *Minei Czytanych*. (Wnioski tego rozdziału nie we wszystkim zgodne są z moimi i dlatego w swojej pracy dokładnie je opisuję i udowadniam, iż zależność metropolity Dymitra od polskiego hagiografa P. Skargi nie była tak silna, jak to pokazuje prof. Paczowski)²⁵.

W tej niekiedy dosyć ostrej polemice odczuwalna jest wyraźna walka o prymat badawczy, antypatia, dziwny żal i dążenie za wszelką cenę, by obalić wniosek lwowskiego uczonego.

A przecież obie rozprawy powstawały równolegle, przy czym Paczowski ukończył swoją pracę o wiele wcześniej. Przy całym szacunku do ciekawej i cennej monografii o Aleksandra, należy jednak oddać sprawiedliwość lwowskiemu profesorowi, który pracował w znacznie trudniejszych warunkach, nie miał dostępu do ksiąg z biblioteki św. Dymitra, a ponadto w ogóle nie znał rozprawy swojego kijowsko-moskiewskiego kolegi, albowiem żadne wcześniejsze, robocze obserwacje o Aleksandra nie były nigdzie indziej ogłaszane poza wspomnianą recenzją A. Łukjanienko na temat jego pracy studenckiej w Kijowskiej Akademii Duchownej. Dopiero w 1947 roku pojawiło się krótkie streszczenie referatu, wygłoszonego na posiedzeniu moskiewskiego „Towarzystwa Miłośników Staroruszczyzny”. Dlatego pretensje Łukjanienki odnośnie „mniej więcej identycznego planu” pracy czy „tych samych faktów i informacji” należy uznać za nieuzasadnione, a przykładów takiego pretensjonalnego traktowania można przytoczyć niemało, jak też licznych pomyłek i braku jednoznacznych wniosków. Analizując *Żywoć i cierpienie św. męczennika Dionizego Areopagity* (3 października), o Aleksander początkowo stwierdził, iż w tym tekście „wpływ Skargi jest bardziej spostrzegalny, niż w innych, jednak metropolita nie zadowolili się tylko Skargą i wniósł wiele z innych źródeł”, lecz później wykreślił te słowa²⁶. W *Żywocie i trudach św. apostoła Jana Teologa* (26 września), wedle słów o Dzierżawina,

nawet te rozdziały, w których treść żywotów jest podobna, przekazane zostały przez św. Dymitra samodzielnie, i w ogóle niezrozumiale jest, dlaczego Paczowski zaliczył ten żywot do przetłumaczonych z księgi polskiego hagiografa²⁷.

A jednak w *Żywocie i cierpieniu św. męczennika Grzegorza, biskupa Armenii wielkiej i z nim trzydziestu siedmiu dziewic* (30 września), jak twierdzi o Aleksander, „w porównaniu do Skargi metropolita streścił żywot w pierwszej połowie samodzielnie, u Skargi ten rozdział żywota jest zupełnie inny. Ale druga połowa i u jednego, i u drugiego są bardzo podobne i tu zupełnie możliwy jest wpływ Skargi. Przekaz u ostatniego jest znacznie krótszy, aniżeli w naszych *Czetyjach-Minejach*”²⁸. I ostatni przykład: *Cierpienie św. męczenników Nazarego,*

²⁵ Tamże, *Masz.*, nr 1401.1, k. 9–10. Zdania w klamrach w *Publ.* zostały wyłączone przez redakcję.

²⁶ A. M. Державин, *Masz.*, t. 1, k. 95, przypis 1.

²⁷ Tamże, k. 77.

²⁸ Tamże, k. 82.

Gerwazego, Protazego i Celsego (14 października): „dokładne wskazanie przez metropolitę swoich źródeł wyklucza, naszym zdaniem, jakikolwiek wpływ Skarżi” — stwierdza A. M. Derżawin²⁹.

Sam autor *Książ żywotów świętych* nie zawsze precyzyjnie powoływał się na swoje źródła: *verbi causa* wspomnę raz jeszcze *Żywot św. Metodogo i św. Konstantyna-Cyryła*, napisany „Od rozmaitych papierowych [»харатейных«] *Czetij pokrótce*” czy *Żywot św. Aleksego człowieka Bożego*, gdzie wśród źródeł nie wymieniono Moskiewskiego *Anthologionu* z 1660 roku

Źródła zaś zachodniego pochodzenia traktował św. Dymitr z nadzwyczajną ostrożnością. W monumentalnych *Księgach żywotów świętych* tylko jeden jedyny raz powołał się on na *Annales Ecclesiastici* kardynała Baroniusa. Uściślając szczegóły przeniesienia relikwii św. Mikołaja cudotwórcy, arcybiskupa Miry Licyjskiej (9 maja), metropolita w specjalnym dodatkowym artykule po tekście żywota przytacza „Увещание правоверным” z *Prologu*, informacje z *Palinodii* Zachariasza Kopysteńskiego, „Богомудрого архимандрита” Ławry Kijowsko-Pieczerskiej (Kijów 1621), „идеже в части второй, в Разделе 11, в Артикуле втором, о Пренесении [...] пишется сице: [...]”, i dalej:

[...] о чесом пишет **Летописец Исторіи Церковныя Римским диалектом списавый, нарицаемый Бароний, в Томе десятом** [...] : [...] о чесом пишется в Туркогреції Книзе осмой, на странице 538, и в листе Михаила Кируллариа, Патриарха Константинопольскаго, к Антиохийскому Патриарсе Петру. [...] о чесом Зонарас Историкограф в томе третим пишет³⁰.

Jawna ostrożność autora, prawie całkowita „konspiracja” źródeł zachodnich, dzieł uczonych katolickich, a w większości — jezuickich, jest uzasadniona i zrozumiała na tle znanych bezwzględnych wystąpień krytycznych moskiewskich łacinofobów, a w szczególności — ówczesnego patriarchy Joachima oraz mnicha Eutymiusza Chudowskiego³¹ — wobec jakichkolwiek przejawów pisanych „kijowskiej uczoności”, w tym też i wobec przyszłego metropolity Rostowskiego³².

²⁹ Tamże, k. 122.

³⁰ [Св. Димитрий Ростовский], *Книги Житий Святых* [...] на три месяцы третии: март, апрель, май [...], Киев, тип. Печерской лавры, I.1700, kk. 519–521v. Bez zmian również w VI Moskiewskim wydaniu Synodalnym: [tenże], *Книга Житий Святых на месяц май* [...], Москва 1875, kk. 137v.–138v. [Pogrubienie moje. — LJ]. Z przykrością muszę zaznaczyć, że tego powołania się św. Dymitra na dzieło Baroniusa o Aleksander Dierżawin nie zauważył. Por. A.M. Державин, *Publ.*, t. 16, s. 76–79. Tu i dalej wszystkie cytaty źródłowe, zaczerpnięte z rękopisów i starodruków podaje z zachowaniem pisowni oryginalnej: otwarte „tylidy” w nawiasach okrągłych, skróty w kątowych, litery nadwierszowe zaznaczam kursywą. Wobec braku litery Ъ („ять”) zastępuję ją znakiem ę; „jus mały” = ґ; omega = Ѡ.

³¹ Zob. o nim: L. Jankowska, *Nieznana cerkiewnosłowiańska opowieść Eutymiusza Czudowskiego o św. Stanisławie Biskupie Krakowskim*, [w:] *Słowianie wschodni. Duchowość. Mentalność. Kultura. Księga Jubileuszowa dedykowana Prof. Ryszardowi Łużnemu w siedemdziesięciolecie Urodzin*, red. A. Rażny, D. Piwowarska, Kraków [1997], s. 37–47.

³² Piszą o tym prawie wszyscy badacze dziedzictwa hagiograficznego św. Dymitra z Rostowa, poczynając od I. A. Szlapkina. W świetle nowszych badań bardzo kompetentnie ta skomplikowana

Moskiewski badacz spuścizny św. Dymitra z Rostowa Andrzej Kruming, bibliograf i znawca starych druków, bardzo wysoko ocenia dysertację o Aleksandra Dzierżawina, lecz zwraca uwagę na fakt, że

wydawnicza historia zabytku specjalnie tego uczonego nie interesuje, późniejszych synodalnych wydań on prawie wcale nie dotyka. O cenzorskich zmianach w tekście [pierwszej „trzymiesięcznej” księgi] A. M. Dzierżawin mówi zbyt powierzchownie lub wcale (jak nam się wydaje, celowo, gdyż cenzorskie zmiany i notatki nie mogły umknąć uwadze takiego skrupulatnego badacza)³³.

O. Aleksander Dzierżawin niewątpliwie zmuszony był do przemilczenia niektórych spostrzeżeń — przedstawiał przecież owoc swojej zaiste benedyktyńskiej pracy osądowi Rady Naukowej Moskiewskiej Akademii Duchownej. Nie wymienił zatem w tekście rozprawy licznych źródeł zachodnich, stwierdzając ostatecznie, że „słowiańskich źródeł było więcej, niż obcojęzycznych”³⁴, co jednak nie jest zgodne z prawdą — na 303 pozycje zarejestrowane w bibliotece św. Dymitra po śmierci Właściciela przypada tylko 16 ksiąg i rękopisów w języku cerkiewnosłowiańskim³⁵.

Jednakże na samym końcu, przecząc własnym wcześniejszym konkluzjom, jakby przemawiając za głosem sumienia, pisze on, że w dziele św. Dymitra „wszystko nowe, specyficzne i oryginalne” uwarunkowane jest wpływem „takiego doświadczonego i umiejętnego hagiografa, jak Piotr Skarga, którego księga [...] wyróżniała się wysokimi walorami artystycznymi i była bardzo popularna na Rusi Południowej”³⁶. Nawet tym, iż w odróżnieniu od pisarzy kręgu metropolity Makarego czy od typowego, anonimowego staroruskiego hagiografa, słowo w słowo tłumaczącego greckie żywoty wczesnochrześcijańskich świętych, jak stwierdza ostatecznie o. Aleksander, św. Dymitr

dał nie przekłady, lecz kompilacje [„пересказы”] żywotów, i to nie wedle jednego źródła, lecz kilku, zobowiązany on jest Skardze, który tak samo, po wnikliwym przestudiowaniu źródeł, dał w swojej księdze kompilacje żywotów, pełne indywidualnego poczynania³⁷.

Przekonujące dowody doskonałej znajomości *Rocznych dziejów kościelnych* i *Żywotów świętych* Skargi zachowały się w rękopisach oraz księgach z biblioteki św. Dymitra. Księgi te są pokreślone notatkami, uwagami na doklejonych karteczkach, swoistymi „indeksami” na wyklejkach.

Rękopiśmienne odnośniki do dzieł Skargi przede wszystkim znajdują się na marginesach *Prologu* z 1685 roku, będącego niewątpliwym kluczem do źró-

historia przedstawiona jest w obszernym artykule A. A. Kruminga. Zob. A. A. Круминг, *Четьи Минеи...*, s. 11–29.

³³ Tamże, s. 6.

³⁴ A. M. Державин, *Publ.*, t. 16, s. 83.

³⁵ Zob. Л. А. Янковска, *Литературно-богословское наследие св. Димитрия Ростовского: восприятие иезуитской науки XVI–XVII вв.*, автореферат докт. дисс., Москва 1994, s. 28.

³⁶ A. M. Державин, *Publ.*, t. 16, s. 100.

³⁷ Tamże, s. 101.

deł *Księgi żywotów świętych*³⁸. Napisane różnymi odcieniami cynobru i czarnego atramentu, te zapiski pozwalają przypuszczać, że autor przynajmniej czterokrotnie studiował to źródło i porównywał teksty nie tylko z kodeksem Makarego, innymi rękopisami i różnymi łacińskimi wydaniem, wśród których dominują *Acta Sanctorum* i zbiór Suriusa, lecz także z wspomnianymi dziełami ks. Piotra Skargi.

Niektóre zapiski św. Dymitra na marginesach wspomnianego *Prologu* stanowią uzupełnienia do zawartości cerkiewnosłowiańskich ksiąg liturgicznych:

— W dniu 5 września, na prawym marginesie, atramentem:

Въ тойже ден[ь] с(вя)т[и]х[ъ] м(у)ч[еников]: || Ювентина и Максима || в Антиохіи от || Гуліана Апостата || пострадавших[.] || Страдания их с(вя)т[ой] Иоанн Златоуст || написа Tomus 3: Hom[ilia]: 40[.] || Vide Acta SS: ianuarii || Tomo 2. die 25. || fol. 619: et || Surius Tomo 1. fol. 612 || et **Skarga**. febr. 8. || fol. 120. || Nicephor[us] lib: 10. C: 12. || Theodoret[us]. Lib: 3: C: 14[.] || а въ наших м(е)с(я)цословах || и въ прологах нигдеже || обрѣтае(т)ся (Т. 1/1, к. 15).

— W dniu 22 września, na górnym marginesie, po cynobrowym „NB”, atramentem:

NB || Въ Мученикословіи Римстем, в сей ден[ь] с(вя)т(о)го м(у)ч(е)ника Маврикія || и иже съ ним. Vide Surius Tom[o] 5. fol. 356. et **Skarga** fol: 838. || Не тойже се Маврикий иже въ нас феврала 22. но ин. NB: сего въ наших нет нигде (Т. 1/1, к. 72).

Lub zapiski typu uzupełnienia bibliograficznego. Dnia 12 października, „[...] память с(вя)таго отца нашего Мартіна м(и)л(ос)тываго, еп(и)ск(о)па бывшаго въ Константине граде Галилейстем”, notatka na prawym marginesie, obok tytułu, atramentem: „Sur[ius]: Tomo 6. || fol: 258. || et **Skarga** fol: 970 || nouembris XI.” (Т. 1/1, к. 160). Dnia 15 kwietnia, „[...] страсть с(вя)таго мученика Саввы Готфскаго”, notatka na prawym marginesie, obok tytułu, najpierw atramentem, potem cynobrem (o „Czetji”) i znowu atramentem: „Acta SS: aprilis || tomo 2. fol: 96. || Sur[ius]: tom[o] 2. fol. 695 || четья апр[ель] лист 232 || **Skarga**”. (Т. 2/1, к. 220).

Podobnego rodzaju tekstologiczno-bibliograficzne poszukiwania autora *Ksiąg żywotów świętych* nie zawsze kończyły się sukcesem. W *Prologu* pod dniem 22 lutego położono „[...] память с(вя)таго с(вя)щенномученика Маврикія, и иже съ ним седмидесяти м(у)ч(е)н(и)к”, gdzie św. Dymitr przede wszystkim ро-

³⁸ „[...] С(вя)щенная книга сія пролог, или свойственшее рещи синакардѣй, [за еже со-
братися в нем в кратце поведанѣем с(вя)тых житій, страданій, и чудотворендѣй:] Напечатася
[...] В ц(а)рствующем великом граде Москве, В лето от сотворендѣя мира 7193; от Р(о)ж(де)-
ства по плоти Б(о)га Слова 1685: индикта, 8. М(еся)ца Августа”. Druk сугулиця. 2°. Rosyjska
Biblioteka Państwowa w Moskwie, Muzeum Książki, inw. Nr. 1287 (t. 1), inw. Nr. 1290 (t. 2). Egz.
z biblioteki św. Dymitra z Rostowa, oprawiony w cztery księgi, przy czym każda z nich podpisana
własnoręcznie przez Właściciela: „+ || Om книг іерейя Василдѣя || Батуринаского Замковного бе, ||
Н(ы)не же ест[ь] іеромонаха Димитрія Савича, || житий с(вя)тых писателѣя”. Objaśnienie za-
pisu zob. w monografii I. A. Szlapkina, *dz. cyt.*, s. 182, przypis 2. Dalej wszystkie cytaty z *Prologu*
według tego wydania z zaznaczeniem tomu i numerów kart w tekście.

prawił pomyłkę w tytule, zakreślając atramentem część nazwy „с(вя)щенно-”, na marginesie dopisał odpowiednie informacje ze zbiorów łacińskich („Acta SS: febr: || Tomo 3. fol: 237. || Sur[ius]: Tomo 4. || fol: 243”), a niżej, na doklejonym skrawku papieru (12,2x2,8 cm), zamyslił się:

Другий Маврикий с(вя)тый въ Пролозе іюля [10]: у нас, || а у римлян не знам[ь] іакий ест[ь] еше Маврикий: || Sur[ius] Tomo 5. fol: 356. et **Skarga** fol: 838. || Чи тойже то що іюля [10]; чи не?

Wyjaśnwszy w końcu ten problem, metropolita później zdecydowanie nakreślił obok cynobrem odpowiedź: „Ne той[.]”. (T. 1/2, k. 720). Dociekania św. Dymitra o tymże świętym znalazłam jeszcze w innym rękopisie, zawierającym „*Żywoty świętych*”, których nie ma w *Minejach czytanych*, w zeszytach, na czysto przepisane, z zamiarem, aby w *Czetjach Minejach* na swoich miejscach przydane były i wydrukowane” [„*Житія святих*, которые не положены в *Четвицх Минеах*, в тетратях, на бело переписаны, с намерением, дабы в *Четвицх Минеах* на своих местах приложены были и напечатаны”]: „NB [cynobrem, a dalej atramentem:] vide Surius: Tom[o]: 5: fol: 356 [...] о неякомс[ь] с(вя)т: Маврикий || зъ товарищи || у **Skarga** fol: || 838”³⁹.

Nawiązanie do dzieła Skargi czytamy też w dopisku marginalnym do „Страсти с(вя)тыя великомученицы Маріны” (17 lipca): „Małgorzata. || **Skarga**. Iulij XX fol: 638 || та же ест[ь] еже и Марина[.]” (T. 2/2, k. 593v.) czy też w notatce na doklejonym paseczku (9,7x1,7 cm) przy tytule „Слово о черноризце Мартврїи, како Хр(и)ста носяше”: „зри у **Скарзе** писли житїа с(вя)т: Іоанна м(и)л(о)стивого folio 95. А.” (T.1/2, k. 587). Od Skargi dowiedział się św. Dymitr, iż św. męczennik Ireneusz, biskup lyoński (23 sierpnia) to pisarz cerkiewny i uczeń św. Polikarpa, o czym zanotował na marginesie: „Scriptor Ecclesiasticus || ученик с(вя)т: Полвкарпа || о семъ зри въ **Скарзе**”. Poniżej cynobrem zakreślił własne powołanie się na zbiór Bollandystów: „Acta SS: Martij || Tomo 3. fol: 555[.]”. (T. 2/2, 725v.). W tym ostatnim przykładzie metropolita nie podał dokładnego odsyłacza do *Żywotów* Skargi, lecz w zbiorze Skargi niewątpliwie jest tekst *Żywota św. Ireneusza męczennika, biskupa Ługdunskiego, zebrany z ksiąg jego i innych świętych Ojców. Żył około roku P.[ańskiego] 160* (3 grudnia).

Moskiewski slawista-ukrainista i „starodrucznik” Jurij Łabynczew, autor katalogu wystawy z okazji Jubileuszu 300-lecia „wydrukowania w Kijowie pierwszej części słynnych *Czetjich-Minei*”, w jednym z załączonych artykułów trafnie, (choć, moim zdaniem, zbyt ogólnikowo) ocenił księgi *Prologu*, stwierdzając, że „właśnie te cztery tomy *Prologu* są dla nas najbardziej interesujące, jako swoisty przewodnik i informator o źródłach i metodach pracy pisarza. Pomagają one odsłonić mechanizm i charakter relacji »pisarz i jego biblioteka«, przekonująco

³⁹ RPAAD, F. 381, nr 420, k. 22v. 2°. Klocek, zawierający 56 rękopisów, w większości żywoty świętych. „Skomponowany” w Rostowie Wielkim w okresie od 28 września 1706 do 28 października 1709 roku.

przedstawić Dymitra, jako krytyka wschodniosłowiańskich »Czetjich« i zachodnioeuropejskich ksiąg, a także jako znakomitego uczonego-tekstologa⁴⁰.

W bibliotece św. Dymitra były i zachowały się trzy wydania *Żywotów świętych* ks. Piotra Skargi, które znane były również o. Aleksandrowi⁴¹. Tym niemniej, na przykład, analizując w *Aneksach* do rozprawy *Żywoit wielebnego Symeona Słupnika* (1 września; [katol. 5 stycznia]), pisze on:

Myślimy, że metropolita⁴² na początku żywota powołuje się na Metafrasta gwoili większego prawdopodobieństwa, a dowiedział się on o istnieniu żywota od Skargi, który w swoich *Żywotach świętych* zaznacza, że żywot Symeona napisany jest według Theodoryta i S. Metafrasta miejscami w skrócie (s. 27)⁴³.

Nie chcę powiedzieć, że o. Aleksander po raz kolejny się pomylił albo popełnił przeoczenie, gdyż trudno uwierzyć, aby św. Dymitr przy jego charakterystycznej dociekliwości nie wiedział „o istnieniu żywota” syryjskiego założyciela nowej formy ascezy, nazwanej „słupnictwem”, którego pamięć obchodzi się w obu kościołach — u prawosławnych 1 września, czyli pierwszego dnia cerkiewnego roku liturgicznego⁴⁴, zaś u katolików — w dniu 5 maja. Ale z powołania się badacza na konkretną „stronę” dzieła Skargi wynika, że w tym przykładzie skorzystał on z dziesiątego wydania *Żywotów* (Kraków 1619), lecz w tym miejscu w egzemplarzu z biblioteki św. Dymitra brak jakichkolwiek uwag Właściciela.

W tym miejscu uważam za konieczne powiedzieć słów kilka o tzw. nazwisku św. Dymitra z Rostowa⁴⁵. Nie pamiętam teraz, z czyjej lekkiej ręki w obiegu naukowym utarło się jako nazwisko miano „Tuptało”, a J. A. Łabyńcew dodaje nawet „otczestwo”: „Димитрий Савич Туптало”. Celowo we wszystkich swoich publikacjach unikam tego „nazwiska” z tego prostego powodu, że nie jest to nazwisko, tylko przezwisko ojca św. Dymitra setnika zaporozskiego Sawwy Sawicza Tuptało, a św. Dymitr w żadnych swoich zapiskach nie mianuje się Tuptało, tylko najwyżej Dimitrij Sawicz, czym zaznacza swoją przynależność do starego ukraińskiego rodu Sawiczów. Jeżeli już musimy używać przezwiska ojca w sto-

⁴⁰ Ю. А. Лабунцев, *Библиотека Димитрия Савича Туптало — творческая лаборатория работы над «Четиями-Минеями»*, [w:] *Последний общеславянский писатель Димитрий Савич Туптало и главная книга его жизни. Каталог выставки [...]*, сост. Ю.А. Лабунцев, Киев 1989, s. 75.

⁴¹ А.М. Державин, *Publ.*, t. 16, s. 81.

⁴² W cytatach słowem „metropolita” tłumacząc synonimiczny rosyjski wyraz „Святитель”, który, jak pamiętam, prof. R. Łużny w tytule znanego opowiadania Iwana Bunina *Святитель* przetłumaczył jako *Świętobliwy pasterz*.

⁴³ А. М. Державин, *Масз.*, t. 2, k. 4 i przypis 2. Tak samo przy tekście *Cierpienia św. męczennika Wycenta diakona* (tamże), k. 2.

⁴⁴ Trochę o tym pisałam w artykule: *Św. Dymitra z Rostowa przyczynek do zagadnień chronologii historycznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Sławistyka”, 1992, nr 6, s. 119–146.

⁴⁵ Zob. o tym też: А. А. Круминг, *Святой Димитрий Ростовский: точная дата рождения*, „Сообщения Ростовского Музея”, Ростов 1992, вып. 3, s. 6–7.

sunku do św. Dymitra, to poprawnie powinno być Tuptalenko — tak, jak mianuje pisarza T. Paczowski i po części Giovanna Brogi Gercoff⁴⁶.

Czas zaprezentować zachowane w księgozbiornie metropolity egzemplarze wydań tego najpopularniejszego dzieła ks. Piotra Skargi:

1. *Żywotów Świętych Pierwsza* [— Wtóra] Część Stárego y Nowego Zakonu, ná káždy dzień przez cały rok. Wybranych z powaźnych Pisárzow y Doktorow Kościelnych, [...]. Do których przydane są niektóre duchowne Obroki y Náuki przeciw kácerstwom dzisieyszym, tám gdzie się żywot którego Doktorá starożytnego položyl. Ktemu Kázania krotkie ná te świętá, które pewny dzień w Miesiącu mają. Przez X. Piotra Skargę Societatis JESV, przebráne, vczynione, y w ięzyk Polski przelożone, y od niego po osmy raz [sic!] przed śmiercią do druku przeyrzáne, y z Rocznemidzieymi [!] Kościelnemi Cardinalá Bároniuszá porownane, z przydatkiem niektórych Żywotow ná końcu. [...] W Krakowie, w Drukárniewy Andrzej Piotrkowczyká, K.I.M. [Królewskiej Jego Mości] Typografá. Roku Páńskiego, 1619. 2°. — RPAAD, F. 1251, БМСТ/ин., nr 2459(4108).

Jest to wydanie X (drugie pośmiertne)⁴⁷, jednotomowe, w dwóch częściach. W egzemplarzu zachowała się tylko karta tytułowa drugiej części. Na grzbiecicie woluminu uszkodzona naklejka papierowa z tytułem, wypisanym ręką św. Dymitra: „Żywoty Świętych || X. [iędza] Skargi”. Na wyklejce górnej deski oprawy, u góry zapis XVII-wieczny, inną ręką: „Za panowania || Jix [!] Ца(р)с(к)[o]zo Пресветлого || Величества Войска Запороского || При владениу Его М(ил)-ости Пана || Гетмана Мазепи”, czyli zapis pochodzi z okresu od 25 czerwca 1687 do 22 sierpnia 1709 roku Na zachowanej ostatniej karcie *Regestru imion świętych* (litery S-Ż), uszkodzonej i podklejonej jeszcze w czasach św. Dymitra znajduje się zapis Właściciela: „Ex libris Demetrij Sawicz || Igumeni Monasterii Sancti Nicolai Baturinensis || m p [manu propria]”. Poniżej, z prawej strony — obramowany dopisek św. Dymitra: „NB+ || Успеніе Пре(св): Б(огороди)ци || fol: 718”. Dokładnie w tym miejscu u ks. Skargi pod dniem 15 sierpnia rozpoczyna się „Na dzień Zaśnięcia Przczystej Matki Boga naszego Jezusa Chrystusa, Przenajświętszej Maryi, Żywot jej, zebrany z Pisma Świętego i Doktorów Kościoła”. (S. 718–824). Zapis „Ex libris” uzupełnił Właściciel na rewersie karty, na której spisano fragment „Ex Epistola Paschasii Diakoni Rom: Ecclesiae, ad Eugippium Presbyterum”, na samym dole, po polsku: „Tę xęge mam od swieszczzenika [!] wsi || Spaskiego Pola, maiętnosci monastyra nasze[g]o Baturynskie[g]o, || Roku 1683 || mai. || Demetriusz Sawicz Igumenus M: S: N: B: || mp [Monasterii Sancti Nicolai Baturinensis manu propria]”.

Na początku księgi w miejscu wyklejki umieszczono rękopis autorstwa św. Dymitra języku łacińskim z tytułem: „Testimonia || Sanctorum Patrum de sacrosanctis || Imaginib[us] adorandis”. (K. Inlb. po obu stronach). Na końcu, na 8 kar-

⁴⁶ G. Brogi Bercoff, *Dymitr Tuptalo...*, s. 180. 182 et passim.

⁴⁷ Zob. K. Otwinowski, S.J., *Wiadomość o wydaniach Żywotów Xiędza Piotra Skargi, Societatis Jesu*, Kraków 1882, s. 8. Bracia De Backer (t. 7, nr 5, szp. 1267) mylnie podają, że jest to wydanie XI, zaś Karol Estreicher uważa, że jest to przedruk wydania z 1615 roku (E. XXVIII, 165). Na karcie tytułowej wspomniane jest VIII wydanie z roku 1612.

tach rękopisu ręką tegoż skryby „zrekonstruowano” ubytek „Regestru” imion świętych (lityry A–S), przy czym, co interesujące, wiele imion zapisano tu nie po polsku, lecz w języku cerkiewnosłowiańskim, cyrylicą.

Księga zawiera liczne własnoręczne zaznaczenia i zapiski cynobrem, wśród których warto zwrócić uwagę na podkreślenia w „obroku” ks. Skargi do *Żywota św. Jana Chryzostoma*: „Y niżej: Rzekł ieden ś. (ná Cyprianá ś. <+> vkázuie) co się zda śmieie być rzeczone, wszakże iest rzeczone”⁴⁸. (S. 87). W należącem do księgozbioru św. Dymitra egzemplarzu *Rozmów św. Jana Złotoustego na 14 listów św. Pawła apostoła* (Kijów 1623, 2°) to miejsce (Rozdział 4, pouczenie 11 na List do Efesjan), zostało gęsto podkreślone cynobrem: „Муж же некій с(вя)тый рече, нечто быти мнящее ся дерзостно, но обаче просвеща. что же сие есть; Ниже м(у)ч(е)н(и)ч(е)ская кровь можем сего загладити греха, рече”. Obok, na zewnętrznym marginesie podklejono pasek papieru (11,8x4,2 cm), na którym św. Dymitr wyjaśnił: „Муж некдѣ с(вя)тый рече: и проч: сдѣ указуем на с(вя)т(а)го с(вя)щенномученика || Квпріана Еп(и)с(ко)па || Карфа[г]инского, || учителя церковного. || Sic **Skarga** w obroku po żywocie S: Joan:[na] CHrysost:[oma] || folio 87[.]”⁴⁹.

Przytoczona interpretacja cytowana jest przez św. Dymitra z Rostowa w autoryzowanych rękopisach *Dochodzenia o schizmatyckiej wierze bryńskiej* — adresowanego staroobrzędowcom obszernego sylogizmu dydaktyczno-teologicznego:

И еще той вселенскѣѣ учитель [św. Jan Złotousty // Chryzostom], к глаголом своим другая, на устрашенѣе творящим расколы приложити хотя, приводит безъименно с(вя)т(а)го с(вя)щенном(у)ч(е)ника Квпріана Еп(и)с(ко)па || Карфа[г]инского, < **Skarga** w obroku po żywocie S: Joan:[na] CHrysost:[oma] || folio 87>, древнейшаго учителя Ц(е)рковного, бѣ бо Квприан пред Златоустом более неже сто лет [† 31 sierpnia 258 roku]⁵⁰.

Oczywiście, we wszystkich wydaniach *Dochodzenia* na próżno szukać tego istotnego marginalium autorskiego, nawiązującego bezpośrednio do *Żywotów* ks. Skargi i akceptującej objaśnienie polskiego jezuita. A ponadto zbieżność paginacji w notatce św. Dymitra świadczy, iż w trakcie pracy nad *Dochodzeniem* pisarz korzystał konkretnie z wydania 1619 roku. Przytoczony przykład pokazuje też autentyczną więź księgozbioru metropolity z jego własnymi dziełami.

2. To samo, „[...] z przydatkiem niektórych Żywotów ná końcu. Teraz nowo przydane iest Kazanie na pogrzebie tegoż autora miane, w którym żywot iego krotko iest opisany. Z dozwoleniem Starszych. [...] W Krakowie, W Drukárnicy Andrzeiá Piotrkowczyká, [...]. Roku Pańskiego 1626. 2°. — RPAAD, F. 1251, BMDS/in., nr 2464 (s. 4113).

⁴⁸ Podkreślenie ręką św. Dymitra z Rostowa.

⁴⁹ [Св. Иоанн Златоуст], *[Беседы на 14 посланий св. Апостола Павла]*, Kijów 1623, 2°. Druk cyrylicą. — RPAAD, F. 1251, nr. 90(st. 85), szp. 1692.

⁵⁰ [Св. Димитрий Ростовский], *Розыск о раскольнической Брынской вере*, 4°. Rękopis ukończono 12 maja 1709 r. w Rostowie: „Совершился книжица сія [1709 года мая в 12 день”. — RPAAD, F. 381 (rękopisy BMDS), nr 352(401), k. 429v. Rękopis z biblioteki św. Dymitra. Identycznie w kilkunastu innych rękopisach autoryzowanych, znajdujących się w Kijowie, S. Petersburgu, Włodzimierzu, Jarosławlu i Rostowie Wielkim.

Wbrew danym braci De Backerów, jest to nie XII, lecz XI wydanie. Na początku (kk. *[1]nlb.—**[4]nlb. v.) — znane *Kazanie* księdza Fabiana Birkowskiego OP, ogłoszone „w nowym Kościele Krákovskim S.S. Aposłóów Piotrá y Páwłá, Roku Páńskiego 1612. Mieściáć Wrześniá 28”. (E., XIII, 144). Księga zawiera dwie części w jednym tomie. Zachowała się karta tytułowa drugiej części, dzięki czemu, podobnie jak w poprzednim egzemplarzu, zidentyfikowano samo wydanie. Egzemplarz należał do biblioteki Ławry Kijowsko-Pieczerskiej: „Ex Libris Sanctae Laurae Pieczariensis” (na wyklejkach obu desek oprawy oraz na dolnym marginesie s. 1, XVII-wiecznym skoropisem ukraińskim, atramentem). Na odwrocie górnej oprawy, na dole — zapis moskiewskim skoropisem z początku XVIII wieku: „Из Ростова”. Brak proveniencji ręką św. Dymitra, jak też brak notatek skarbnika metropolity, mnicha Filareta, który na rozkaz samego Piotra Pierwszego pośpiesznie sporządził „rejestr” księgozbioru zmarłego 28 października 1909 roku Właściciela. Jednak są tu własnoręczne podkreślenia i zapiski metropolity, jego ulubionym cynobrem (s. 27, 67, 136, 163, 177, 180 etc.) — prawda, jest ich mniej, niż w poprzednim wydaniu, ale i księga przecież nie była własnością pisarza. Andrzej A. Kruming sądzi, iż jest to trzeci z zanotowanych przez Filareta egzemplarz z biblioteki św. Dymitra. Możliwe jest też założenie, że korzystał on z tej księgi wówczas, kiedy mieszkał w Ławrze. Jakby nie było, jasne jest, iż *Żywoty świętych* ks. Skargi były wśród najważniejszych źródeł Dymitrowej „encyklopedii chrześcijańskiej świętości”, jak nazwał ongiś to dzieło Aleksander Pypin, twierdzący, iż nikt z pisarzy moskiewskich nie potrafiłby czegoś podobnego stworzyć.

3. To samo, „Pierwsza Część [...] W Poznaniu[.] W Drukárni Kolleg[ium]: Societatis IESV. 1700. 2°. — RPAAD, F. 1251, BMDS/in., nr 2465 (s. 4114).

To tylko pierwszy tom XIV wydania, zawierający żywoty świętych na styczeń — czerwiec i zakupiony przez metropolitę Dymitra wkrótce po jego ukazaniu się: „Kupilem tę xęgę w Moskiewskiey stolicy Ann[o]: 1700. [błąd pisma, poprawnie 1701]’ Martij 4 || Dimitrzy Sawicz Archimandryta Nowogrodka Siewierskie[g]o O.D.B.M. [Ordinis Divi Brasili Magni]” (k. tyt.)⁵¹. W egzemplarzu nie ma jakichkolwiek zapisek. Jedynie dwa podkreślenia cynobrem — w tekście *Męczeństwa ś. Witá, Modestá, i Krescencyey* św. Dymitr zwrócił uwagę na wiadomość, że *Krescencja* była „mamka” św. Wita, a „Modestus zá zrzádeniem Boskim, ten sługá który go wychowywał [...]” (s. 801), natomiast drugie podkreślenie — to powtórzenie przytoczonego już przykładu o św. Cyprianie: „Y nízey: Rzekł ieden ś. (ná Cyprianá ś. ukázuie) [...]” (s. 77). Nabycie trzeciego egzemplarza *Żywotów świętych* świadczy nie tylko o tym, że św. Dymitr zauważył niewątpliwe zmiany w zawartości

⁵¹ Zob. Л. А. Янковска, *Малоизвестные факты пастырской и литературной деятельности Митрополита Дмитрия Ростовского*, [w:] *История и культура Ростовской земли. Тезисы докладов научной конференции «К 1000-летию Ростовского Успенского собора»*, Ростов 1991, s. 37–40.

i treści dzieła ks. Skargi. Z zachowanych listów i innych materiałów archiwalnych wynika, iż sam również zamierzał pójść za przykładem swojego polskiego kolegi i przededagować własne *Księgi żywotów świętych*. Zabrakło mu jednak życia...

Podkreślić należy, iż oba zaprezentowane tu dzieła powstawały w bardzo złożonym okresie „kontrastów i przeciwstawieństw”. W słynnej dedykacji królowej Annie Jagiellonce w pierwszym wydaniu *Żywotów świętych* ks. Piotr Skarga w płomiennych słowach objaśnia dogmatyczne, apologetyczne i etyczne cele swojej księgi — podtrzymać naród polski w wierze, odrodzić ducha obywateli Rzeczypospolitej, dać im wiarę i nadzieję i miłości do bliźniego swego, dać im siłę, aby podnieść się i określić się w społeczności burzliwej epoki rządów Zygmunta III Wazy (1566–1587–1632). Główne dzieło życia św. Dymitra z Rostowa również powstawało w czasie reform i wojen, konfliktów religijnych i moralnego spustoszenia narodu — dzieło, którym, jak podkreśla J. Łabynczew, „przez dwa stulecia zaczytywały się narody Ukrainy, Rosji, Białorusi, Mołdawii, Bułgarii, Rumunii, Serbii. Było to jedno z najpopularniejszych dzieł dawnej literatury słowiańskiej, dzieło, które wywarło ogromny wpływ na słowiańskie odrodzenie narodowe w XVIII–XIX wieku”⁵². Cele dzieła metropolity Dymitra są bardzo zbliżone do dążeń jego katolickiego współbrata, chociaż w swojej „wielkiej posłudze” on realizował dawne pomysły takich znanych reprezentantów szkoły kijowskiej, jak Piotr Mohyla, Innocenty Gizel, Łazarz Baranowicz i Warłaam Jasinskij. *Stricte* Dymitrowski pomysł należy „rozszyfrowywać” nie tylko w otwierającej pierwszą „trzymiesięczną” *Księgę żywotów świętych* *Przedmowie do czytelnika pobożnego*, podpisanej przez Warłaama Jasińskiego, lecz w samej duchowej i literackiej „biografii” tego wielkiego dzieła — podkreślę to raz jeszcze — dzieła całego niemal życia skromnego „hieromniacha”, który ukrył swoje autorstwo w takim oto wierszu, znajdującym się dopiero na ostatniej karcie drugiego woluminu:

И(ису)су Единому премудРОму б(о)гу,
 МалОумНый воздАю о всеХЪ славу многу:
 Давшему И сію Мнѣ ИСТОРИИ сп(а)сенных
 Списать вторюю Книгу, в ч(е)сть слуг б(о)ж(е)ственных⁵³.

I jakże są bliskie do wspomnianej dedykacji ks. Piotra Skargi piękne słowa św. Symeona Metafrasta, które metropolita Dymitr wybrał za motto swojego dzieła:

Житія и похвалы с(вя)тых подобятся светлостію свездам: якоже бо свезды положением на н(е)б(е)си утвержденны суть, всю же поднебесную просвещают, тыяжде и *от* индиан зрятся, ни сокрываються *от* скифов, землю озаряют, и морю светят, и плавающих корабли управляют: ихже имен аще и не вемы множества ради, *обаче* светлой доброте их чудимся. Сице и светлость

⁵² Ю.А. Лабынцев, *dz. cyt.*, s. 7.

⁵³ [Св. Димитрий Ростовский], *Книга Житий Святых* [...] на три месяцы вторіи: декаврий, януарий, февруарий [...]. Киев, тип. Печерской лавры, II.1695, k. 762v. Druk cyrylicą. Wg egzemplarza Biblioteki Naukowej Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego, 5.Mi.113, nr inw. 6263–8–636, pk: 605. Pogrubienie liter moje. L. J. Odczytuje się: „Hieromnich Dimitrij”.

святых, аще и затворены суть мощи их во гробѣх, но силы их в поднебесной земными пределы не суть определены: чудимся тѣх житію, и удивляемся славе, еюже Б(о)г угодившыя ему прославляет. С(вя)тый Симеон Метафраст, в житіи преподобной Ксении, іаннуариа 23⁵⁴.

Piotr Skarga, jezuita, i metropolita Dymitr z Rostowa, święty cerkwi prawosławnej to dwaj sławni „złotouści nauczyciele” narodów, dwaj mistrzowie słowa i pracy, wiary i mądrości. Ich dzieła są testamentem szlachetnego czynu, zadanyim potomkom i spadkobiercom historii. To ich wielkie

Słowo — jest c z y n u t e s t a m e n t e m,
 Czego się nie może czynem dopiąć to się w słowie
 T e s t u j e — przekazuje — takie tylko słowa
 Są potrzebne i takie tylko zmartwychwstają czynem [...] ⁵⁵.

Tymi symbolicznymi słowami z epilogu poematu Cypriana Kamila Norwida pozwolę sobie zakończyć niniejsze rozważania o wpływie żywotopisarstwa ks. Piotra Skargi na twórczość św. Dymitra, metropolity z Rostowa.

Ludmiła Jankowska

The Reception of *Żywoty Świętych* (*Lives of the Saints*) by Father Piotr Skarga TJ in the Writings of Saint Dmitry from Rostow

(Summary)

As a conclusion of an in-depth analysis of the current state of research on the topic, the article presents a multitude of literary sources, mainly in manuscript format. These include, above all, the hand-written notes of Saint Dmitry from Rostow on the pages of three editions of *Żywoty Świętych* (*Lives of the Saints*) — up to now the most popular encyclopaedia of Christian sanctity. It is claimed that this most prominent Ukrainian-Russian religious writer many a time compared various sources, including *Żywoty Świętych* by Skarga. This allowed him to obtain more specified information regarding particular saints or even to make corrections in *Prolog* (*The Prologue*) and in *Mineje* (*The Menaion*). What is more, Saint Dmitry has not only learned to compile several sources from Piotr Skarga, but he also managed to achieve stylistic unity.

⁵⁴ [Tenże], *Книга Житий Святых* [...] на три месяцы третіи: март, апрель, майї, [...], k. 1v.

⁵⁵ [C. K. Norwid], *Promethidion. Rzecz w dwóch dialogach z epilogiem. Przez Autora Piesni Społecznej Czterech Stron*, Paryż 1851, s. 45. Wg egzemplarza własnego.